

ВІДНОСИНИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ З ЛИТВОЮ

Від початку XIII ст. литовські князівства стали відігравати помітну роль у політичному житті Центрально-Східної Європи. Відтоді й розпочалися тісні союзні відносини Литви з Галицько-Волинською державою. У 1219 р., під час напруженої боротьби за повернення спадщини князя Романа Мстиславовича, його вдова Єфросинія¹ з молодими синами Данилом і Васильком уклала угоду з литовськими князями: “блхоу же имена Литовскихъ князей: се старъшеи – Живинъбоудъ, Довълат, Довъспроункъ, братъ его Мидогъ, братъ Довыаловъ Виликаилъ; а Жемотьскыи кна Ерьдивиль, Выкынтъ; а Роушьковичевъ: Кинтибоуть, Вонибоу, Боутовить, Вижъикъ и снъ его Вишлии, Китении, Пликосова; а се Боулевичи: Вишимоу, ео же оуби Миндого тъ, и жену его полл и братью его побиль Едивила, Спроудъика; а се князи из Давотвы (Делтуви – Л. В.): Юдьки, Поукъик, Бикши, Ликийкъ”². Ця перша зафіксована волинсько-литовська угода була спрямована проти краківського князя Лешка Білого, який захопив прикордонні волинські землі. З допомогою литовців волинські війська відібрали від поляків Берестя, Угровеск, Верещин, Стовц, Комов і далі все прикордоння³. Навесні 1220 р. польське військо виступило на Побужжя, але його розгромили воеводи Гаврило Душилович, Семен Олуйович і Василько Гаврилович у битві на річці Суха Дорогва. Відступаючих поляків переслідували до річки Вепра. Водночас союзні литовці вторглися до польських земель: “Ллхом же не престающимъ пакостащимъ и приведе [Даниил] на ня Литвою. И воеваша Ллхы и много оубиства створища в нихъ”⁴.

Цей союз продовжувався й у наступні роки. 1229 р. в невдалому поході до Польщі на допомогу мазовецькому князю Конраду Романовичі знову

¹ Ідентифікацію особи та імені запропонував: Майоров А. В. Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: княгиня и монахиня // Древняя Русь: вопросы медиевистики. – 2010. – № 1(39). – С. 76–106. Пор.: Його ж. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. – Біла Церква, 2011. – Т. 2: Політична та культурна спадщина, родина, династія. – С. 439–448. Російська версія монографії:

Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 383–389.

² Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Москва, 2001. – Т. 2. – Стб. 735–736.

³ Там же. – Стб. 732.

⁴ Там же.

розраховували на литовців. Але вторгнення у литовські землі лицарів-меченосців завадило підходу литовського війська⁵.

У 1245 р. під час наступу претендента на галицький престіл князя Ростислава Михайловича, якого підтримали угорські та польські війська, литовці виступили на допомогу Романовичам, але не встигли до вирішальної битви поблизу Ярослава (17 серпня 1245 р.)⁶.

Литву тоді охопила внутрішня боротьба між синами князя Довспрунка та його братом Міндовгом, у якій Данило Романович виразно схилився до перших. Коли в 1245 р. Товтивила, старшого сина Довспрунка, прогнав з Литви його дядько – великий князь Міндовг, йому надали притулок при дворі Данила Романовича. Це змусило Міндовга виділити втікачеві уділ у Полоцькій землі, але взимку 1248–1249 рр. Товтивил утік до Жемайтії – до князя Викинта, з яким підняв повстання проти Міндовга, що охопило половину краю⁷. У 1249 р. військо князя Лева Даниловича, допомагаючи Товтивилу, виступило на Слонім⁸. З галицько-волинською допомогою Товтивил оточив Міндовга в замку Воруґа, але не зміг здобути самого укріплення.

Литовська міжусобиця тривала довго. Взимку 1251–1252 рр. Лев Данилович знову разом з пінськими князями був у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила, взявши участь у битвах на озері Зьяті та ріці Щар'ї⁹. До 1252 р. союз з тою частиною Литви, яку тримали нащадки Довспрунка, скріплено шлюбом князя Данила Романовича з донькою Довспрунка, сестрою Товтивила і племінницею Міндовга¹⁰.

У війні за австрійську спадщину наприкінці весни – на початку літа 1253 р., коли Лев Данилович підтримав молодшого брата Романа, до нього приєдналися литовські дружини князів Товтивіла та Едивіла (молодшого брата Товтивіла, удільного жемайтійського князя). Біля міста Козлій (нині Козле на березі Одри в Опольському воєводстві це військо відділилося від основних сил і стало пустошити чеські землі, відволікаючи сили чеського короля від Австрії. Далі Лев Данилович вчасно підійшов до Опави, яку облягав Данило Романович разом з поляками¹¹. Прихід об'єднаного війська допоміг у здобутті цього важливого пункту.

У 1253 р. дійшло до завершення литовської усобиці. Король Міндовг погодився на союз, скріплений шлюбом його доньки зі Шварном Даниловичем¹². Цій угоді сприяв, безперечно, папа Інокентій IV, зацікавлений в організації антимонгольського бар'єру. Можливо тому князь Роман Данилович, який повернувся з Австрії, відмовившись від подальшої боротьби за австрійський престол, отримав у лен від Міндовга Новогрудське князівство. Невдовзі, близько 1255 р., закріплюючи своє нове становище, він одружився з Оленою, донькою волковиського князя Гліба¹³.

⁵ *Wartberge Herman. Chronicon terri ar Prussiae // Scriptorum rerum Prussiae. – Leipzig, 1863. – Т. 2. – Р. 32.*

⁶ *Ипатьевская летопись. – Стб. 801–806.*

⁷ *Пашуто В. Т. Образование литовского государства. – Москва, 1959. – С. 492.*

⁸ *Ипатьевская летопись. – Стб. 816.*

⁹ *Там же. – Стб. 818–819.*

¹⁰ *Там же. – Стб. 862.*

¹¹ *Там же. – Стб. 827–828.*

¹² *Там же. – Стб. 830.*

¹³ *Там же. – Стб. 831.*

Взимку 1253–1254 рр. Лев Данилович очолював спільний з литовськими князями похід до ятвязької землі проти князя Стекинта, а на зламі 1255–1256 рр. він спішно виступив з Болохівської землі під Новгородок на допомогу братові Роману Даниловичу. Літописець відзначив його виняткову мужність у цій новій війні з ятвягами¹⁴.

Союз із Литвою був дуже важливим для Данила Романовича, який, відбивши перший наступ ординського еміра Куремси (Коренци), планував повернути Київ. Литовські союзники готувалися підійти на допомогу: “прислаша Миндовгъ к Данилоу: пришлоу к тобѣ Романа и Новгородцѣа бы пошелъ ко Възъваглю штоуда и къ Киевоу”¹⁵.

Прийняття королівської корони і титулу короля Русі (а не Галичини та Володимирії, як у попередніх угорських королів з династії Арпадів) означали розрив стосунків із Золотою Ордою та неминучу війну, яка розгорнулася уже в 1254 р. Поки в самій Орді тривала міжусобиця, король Данило при активній участі сина Лева у 1257–1258 рр. успішно відбив усі спроби ординців на чолі з еміром Куремсою і готувався до походу на Київ. Проте перемога в боротьбі за владу Берке радикально змінила ситуацію. Берке прислав чимале військо на чолі з одним із кращих ординських полководців Бурундаєм. Останній у 1258 р. заскочив князів зненацька і навмисно змусив їх приєднатися до походу на Литву. Участь волинських військ Василька Романовича у війні з Литвою вирішила долю князя Романа Даниловича, який тримав Новгородське князівство – “...ѣа Вышелгъ сѣна его Романа”¹⁶. Обставини полону та загибелі князя Романа Даниловича не відомі, але можна не сумніватися, що Миндовг сприйняв участь у поході волинського війська як віроломний розрив союзу. З одного з найдієвіших союзників Литва перетворилася на ворога.

Берке, зацікавлений у швидкому відновленні ординського панування (загострювалися його стосунки з володарем Ірану Хулагу), наступного року послав Бурундая знову. Той змістив короля Данила, змусив князів зруйнувати укріплення міст й інспірував повстання пруссів, чим зв'язав сили Тевтонського ордену, і, здобувши Сандомир, утримав польських князів від виступу на допомогу королю Данилові¹⁷. Аби стримати інших потенційних спільників князя – угорців, Берке ще наприкінці 1259 р. прислав угорському королеві Белі IV вимогу негайного укладення миру з монголами, скріпленого династичним шлюбом, і виступу проти латинських сусідів (тобто союзників Данила Романовича), погрожуючи вторгненням до Угорщини¹⁸. Крім того, Берке подбав, щоб налякати всіх можливих християнських спільників короля Данила, пославши після здобуття Сандомира посольство до французького короля Людовика IX з вимогою негайно піддатися

¹⁴ Там же. – Стб. 831–835.

¹⁵ Там же. – Стб. 838.

¹⁶ Там же. – Стб. 848.

¹⁷ Див.: *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2009. – № 13. – С. 89–96;

Його ж. Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2010. – № 22. – С. 9–13.

¹⁸ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* / Ed. A. Theiner. – Romae, 1859. – Т. 1. – Р. 239–240.

монголам¹⁹. Посольство викликало справжній переполох у Європі. Ед де Шаторі (1190–1273), кардинал-єпископ Фраскати, декан Колегії кардиналів і професор Паризького університету, у виголошеній 1261 р. проповіді навіть звернув увагу на відсутність єдності між християнськими державами, що відкриває дорогу монголам до нових завоювань²⁰.

Данило Романович змушений був виїхати на еміграцію до Угорщини і повернувся лише наприкінці 1262 р., коли Берке з Хулагу зчепилися на Кавказі в боротьбі за Азербайджан²¹. Уже після повернення короля в Тернаві відбувся снем за участю Данила і Василька Романовичів, Болеслава Сором'язливого, Лева й Шварна Даниловичів та Володимира Васильковича, на якому “положиша радъ межи собою ш землю Роускоюу и Ладъскоу оутвердивъшеса кртмъ чтнымъ”²². На з'їзді дійшло до конфронтації між Романовичами. Сповнений надій, король Данило Романович сподівався завершити свою програму відновлення Русі, незалежної від монголів. Його підтримали Шварн та Мстислав Даниловичі, які перебували разом з батьком в еміграції. Лев Данилович і Василько Романович, краще обізнані з реаліями, висловилися проти такої політики. У результаті Василько Романович був змушений віддати Луцьке князівство Мстиславу Даниловичу, а Галич, на який Лев Данилович отримав ярлик від Берке, мав бути відданий Шварнові. Завжди послухний старшому братові, Василько його волю виконав. Лев тягнув час, користаючи з хвороби батька²³.

Тепер Лев Данилович поспішив зміцнити союз з угорським королем Бєлою IV, якому доводився зятем. Невдовзі після смерті Данила Романовича, 5 жовтня 1264 р. на весіллі сина Бєли IV – славонського герцога Бєли та Кунегунди, доньки маркграфа бранденбурзького Оттона III, поблизу міста Поттенбург серед гостей зі сторони угорського короля був присутній “der kunic von Râzen”²⁴. За переконливо обґрунтованою версією сербського історика Дюри Гарді, йдеться саме про Лева Даниловича²⁵. Він використав весілля (фактично з'їзд володарів Центрально-Східної Європи) для укріплення своїх зв'язків. Цікаво і те, що австрійський хроніст назвав його королем, що може

¹⁹ Chronica minor autore Minorita Erphordiensis // Monumenta Germaniarum Historica. Scriptores. – Hannoverae, 1879. – Т. 24. – Р. 202; Jackson P. Mongolowie i Zachód. – Warszawa, 2007. – S. 166.

²⁰ “...discordie inter christianos parentiam tartaris...”: Eudes de Châteaurox. Sermo in consilio // Ruotsala A. Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth-Century: Encountering the Other. – Helsinki, 2001. – Р. 160.

²¹ Войтович Л. Останні роки короля Данила Романовича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. – Львів, 2011. – Вип. 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. – С. 100–106.

²² Ипатьевская летопись. – Стб. 857.

²³ Войтович Л. Чи був галицьким князем Шварн Данилович? // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 2. – С. 51–58.

²⁴ Ottokars österreichische Reimchronik / Ed. von J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. – Hannover, 1890. – Т. 5, Pars 1. – Р. 106.

²⁵ Гарді Д. Ким був “der kunic von Râzen” на весіллі герцога Бєли, молодшого сина угорського короля Бєли IV, і Кунігунди Бранденбурзької біля міста Pottenburg у 1264 році // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 199–208.

бути доказом того, що в Європі Лева Даниловича трактували як легітимного спадкоємця Данила Романовича і сюзерена королівства Русі. Про це свідчить і його місце серед гостей. Зрозуміло, Лев Данилович не коронувався, бо коронаційні регалії знаходилися у Холмі. Крім того, він не хотів друтувати хана Берке, особливо після успішного походу монголів на Константинополь.

При дворі Бели IV перебувала у квітні 1268 р. і його донька Констанція, одружена з князем Левом, де вона зустрічалася з сестрами Кунегундою, дружиною краківського Болеслава Сором'язливого, та Йоланою, дружиною калішського князя Болеслава Побожного²⁶. Через неї і тестя Лев Данилович підтримував союзні стосунки з польськими князями. Усі три доньки угорського короля контактували між собою, зустрічалися при кожній нагоді і впливали на позицію своїх чоловіків. Тому коли ще в 1265 р. Шварн Данилович розглядав Болеслава Сором'язливого союзником²⁷, то вже в 1266 р. дійшло до відвертої війни²⁸.

В останній рік життя короля Данила Василько Романович та Шварн Данилович виступили на допомогу Войшелкові Міндовговичу в боротьбі за литовський престіл після загибелі короля Міндовга. Войшелк, який дав обітницю після завершення усобиці повернутися до монастиря, таки її виконав, уступивши литовський престіл шурякові Шварну²⁹. Цей крок перетворив Шварна Даниловича на могутнього володаря. У результаті Лев Данилович зіткнувся з коаліцією в особі дядька і молодшого брата при невизначеній позиції іншого брата Мстислава. За таких умов князь визнав зверхність улусбека Ногая, що як Чингізид успадкував Причорномор'я, де його улус охоплював територію від Добруджі до Азовського моря, включаючи степовий Крим, активно поширюючи свій вплив на Балкани і Візантію, а також руські князівства аж до північних меж Чернігівської землі. Наступні події показали: Лев Данилович блискуче розіграв ординську карту, використавши її повною мірою.

У князя в цій ситуації іншого виходу не було. Щоби зберегти Галицьку землю, він спирався на союз із тестем – угорським королем й польськими князями-шуряками – краківським Болеславом Сором'язливим і калішським Болеславом Побожним та причорноморським улусбеком Ногаєм. Тепер важливим було не дати Шварнові закріпитися у Литві і використати литовські сили в боротьбі за Галич, а також зруйнувати союз Шварна Даниловича з Васильком Романовичем. Інакше Лев Данилович мусив би задовольнитися роллю дрібного удільного князя при молодшому братові, що явно відтіснив Василька Романовича від ролі нехай номінального, проте все-таки зверхника королівства Русі.

Войшелк, легітимний спадкоємець короля Міндовга, за яким стояла значна частина литовської еліти, "...поча жити в манастыре тако река се ми zde близь мене сынъ мои Шварно а друуги г҃сн҃ъ мои оцъ князь Василко"³⁰. Тобто, князь Войшелк передав литовський престіл шурякові Шварну,

²⁶ Там же. – Стб. 864, 867.

²⁶ Там само. – С. 203.

²⁹ Там же. – Стб. 868.

²⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 864.

³⁰ Там же. – Стб. 867.

визнаючи при цьому разом з останнім зверхність Василька Романовича як сюзерена королівства Русі, до складу якого тепер увійшла Литва. Не випадково ж, Василько названий *батьком*, тоді як Шварн – тільки *братом*. Микола Котляр, аналізуючи цей фрагмент літописної розповіді, дійшов висновку про намагання волинських редакторів піднести роль Василька Романовича (загалом не дуже діяльного князя), при цьому визнаючи, що такий крок покликаний привести до створення сильної русько-литовської держави, яку мали б очолювати Романовичі³¹. Враховуючи редагування цієї частини літопису при дворі Володимира Васильковича, з таким висновком можна погодитися. Тобто, Шварн отримав литовський престіл без будь-якого підпорядкування номінальному сюзерену королівства Русі.

Перспективи вигод литовсько-руської єдності оцінив ще Михайло Грушевський³². І справді, сильна об'єднана династичною унією русько-литовська держава, зберігаючи вигідні союзи із західними сусідами, могла б реально протистояти Золотій Орді.

Причини такого рішення Войшелка, на перший погляд дивні, криються у самій особистості цього освіченого князя-монаха: жорстокі будні земного життя в його очах не могли переважити значення майбутнього життя вічного³³. Саме це майбутнє вічне життя було для нього мірилом земних вчинків. Тому він вирішив відмовитися від продовження боротьби за корону з неминучими кров'ю та підступами, передавши владу чоловікові своєї сестри Шварну Даниловичу³⁴ ("Воишелк да княжение свое зятю своему Шварнови"³⁵), готовому взяти на себе таку місію.

Як холмський князь Шварн Данилович після смерті батька залишався васалом дядька Василька Романовича. Але, ставши великим князем литовським (з можливою коронацією королівською короною), Шварн Данилович був би васалом дядька тільки номінальним і тільки до того часу, коли б з'явилася можливість коронуватися королем Русі. Усі сини Данила Романовича були достатньо амбітними і вміли боротися до кінця, долаючи труднощі. Коронаційні регалії знаходилися у Холмі і Василько Романович не коронувався братовою короною, можливо, і через протидію племінника.

Головним суперником Шварна тепер став його старший брат Лев. А до реального опанування литовського престолу Шварнові було ще далеко. Литовський дослідник Артурас Дубоніс переконливо показав, що, окрім Тройдена та його оточення, на литовський престіл з 1264 р. реально кандидував також чеський король та австрійський герцог Пшемисл II Оттокар³⁶. Претендували

³¹ Котляр Н. Ф. Галицко-Волинская летопись (Источники, структура. Жанровые и идейные особенности) // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1995 г. – Москва, 1997. – С. 147–149, 154.

³² Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Львів, 1905. – Т. 3. – С. 93–94.

³³ Дубоніс А. Борьба за литовский

престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 125–126.

³⁴ Gudavičius E. Mindaugas. – Vilnius, 1998. – Р. 299.

³⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 867.

³⁶ Дубоніс А. Борьба за литовский престол... – С. 136–140.

на литовську спадщину і тевтонські лицарі, які сфабрикували грамоту від червня 1260 р., нібито Міндовг дарував Литву Ордену за відсутності прямих нащадків³⁷. Ці претензії підтримав папа, про що свідчить булла від 4 червня 1264 р., в якій відзначена активність руських і татар у Литві й поставлена вимога до чеського короля не порушувати прав хрестоносців та інших католиків у цій країні³⁸. Орден не мав сил втрутитися до цієї боротьби, оскільки надалі перебував у конфлікті з пруссами та їх вождем Геркусом Мантасом. Але й папі не був вигідним перехід Литви під зверхність Романовичів, що на той час уже відійшли від унійних домовленостей короля Данила. Тому папа підштовхував католицьких претендентів до компромісу, досягнутого 19 вересня 1267 р., коли за допомогу проти пруссів Орден відмовлявся від своїх "прав" до Литви, Галіндії і Ятвягії на користь чеського короля³⁹.

Пшемисл II Оттокар у прибалтійських справах виступав далеко не новачком. Як учасник хрестового походу проти пруссів, у січні 1255 р. на місці здобутого пруського міста Тувангсте він разом з великим магістром Тевтонського ордену Поппо фон Остерна заклав замок Кенігсберг. У 1263 р. король передав цей замок, звільнений від пруссів, які його тримали в довготривалій облозі, Тевтонському ордену⁴⁰. Броніслав Влодарський вважав, що Пшемисл II Оттокар намагався відновити литовську державу, передавши її в лен польським князям як своїм васалам, а взамін домогтися архієпископії в Оломоуці, незалежної від Майнцу⁴¹. Литовські історики з цим висновком погоджуються, вважаючи, що залишаючись сюзереном Литви, Ятвягії і Галіндії та передавши ці землі в лен мазовецьким, куявським і краківському князям, Пшемисл II Оттокар вирішував багато проблем, перш за все схиливши на свою сторону польських князів, зорієнтованих на угорського короля Белу IV⁴².

А. Дубоніс висунув гіпотезу, що одним з чинників, які спонукали чеського короля втрутитися до боротьби за литовський престіл, могла бути позиція князя Лева Даниловича, вказуючи на їх можливі контакти в 1266 р. за посередництвом угорського двору⁴³. Зрештою, одружившись із Кунегундою Ростиславівною, Пшемисл II Оттокар став шуряком Лева Даниловича.

Якби Шварну Даниловичу вдалося б утвердитися на литовському престолі, Лев Данилович щонайменше змушений був би віддати молодшому братові Галич. Тому залучення амбітного чеського короля принаймні дозволяло затягнути час. Головним завданням Лева Даниловича було перешкодити утвердженню на литовському престолі брата Шварна. Тоді з підтримкою Ногая та союзом з угорським королем Белою IV й польськими князями він міг розраховувати на першість після смерті Василька Романовича. Старший Данилович прекрасно розумів, що найпростіше вирішити

³⁷ Там же. – С. 137.

³⁸ Там же. – С. 136–137.

³⁹ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*. Т. 1 (1217–1409) / Ed. Theiner A. – Romae, 1860. – N 155.

⁴⁰ *Seward D. The Monks of War: The Military Religious Orders*. – London, 1995. – P. 107; *Tumbull S. Crusader Castles of the*

Teutonic knights // The red-brick castles of Prussia 1230–1466. – Oxford, 2003. – P. 13.

⁴¹ *Włodarski B. Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*. – Lwów, 1931. – S. 52–53.

⁴² *Дубоніс А. Борьба за литовский престол...* – С. 138.

⁴³ Там же. – С. 139.

цю проблему можна було б, домовившись з Войшелком. Войшелк був його кумом – хресним батьком Юрія Львовича.

Войшелк жив у монастирі на Волині, але зустрітися з ним не було так легко. Войшелк побоювався Льва Даниловича, зрозуміло, не через свою причетність до загибелі Романа Даниловича, як вважав Володимир Пашуто⁴⁴ (пройшло мало не десять років, змінилися політичні обставини), а через явне небажання віддавати в руки князя Лева Литву (Шварн Данилович все-таки був його шуряком, крім того, литовський князь добре знав свого кума: якщо від Шварна можна було відібрати литовський престіл, то виврати щось від Лева Даниловича – справа безнадійна).

Таку зустріч міг організувати тільки Василько Романович як старший серед князів. Але він не мав не розуміти, що йтиметься про литовський престіл. Навіть якщо йому вже не подобалася поведінка Шварна, холмський князь його влаштовував більше, ніж Лев, який мав сильних союзників та й далі контролював усю Галицьку землю. Крім того, Шварн, як зять Войшелка, усе-таки володів певними династичними підставами до литовського трону, що в очах литовської еліти не могло не мати значення.

Чим же зміг зацікавити Василька Романовича його племінник Лев? Може, він пообіцяв Василькові фактично визнати його зверхність в обмін на підтримку в литовському питанні? А може переконав дядька в необхідності змінити рішення Войшелка на користь Володимира Васильковича? Для нього це було би значно кращим варіантом, ніж перехід Литви Шварнові. Чи, певніше, за обставин, які склалися, Василько Романович сам боявся Лева Даниловича і не міг йому відмовити або ухилитися від цієї зустрічі, що її літописець назвав снемом, тобто з'їздом князів, на яких звично вирішувалися найважливіші проблеми? Саме питання залишається риторичним. Джерела не пропонують однозначної відповіді на нього. Можна тільки констатувати, що Василько Романович гарантував безпеку Войшелкові, тобто зробив все, аби ця зустріч відбулася, причому в його столичному Володимирі⁴⁵. Ще одна цікава особливість зустрічі полягала в тому, що князі бенкетували не в палаці Василька Романовича, а прийняли запрошення Марколта – одного з визначніших бюргерів міста, чи володимирського війта. Може й зустріч мала конфіденційний характер і була організована в таємниці від Шварна Даниловича? У будь-якому разі її проведення є черговим свідченням нерішучості Василька Романовича як політика. Ризик такого контакту і можлива домовленість Лева з Войшелком для володимирського князя явно переважали потенційні вигоди.

Дослідники звернули увагу на особливо ретельне редагування у літописі епізодів, пов'язаних з Войшелком⁴⁶. Усе ж, розповідь про його загибель зберегла надто багато реалістичних деталей, які видають свідчення

⁴⁴ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 114.

⁴⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 868.

⁴⁶ Вілкул Т. Л. Дублі в літописах XI–XII століть: походження текстів // Записки

Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2006. – Т. 252. – С. 7–28; Її ж. Галицько-волинський літопис про постриження литовського князя Войшелка // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 26–37.

сучасника, добре обізнаного з перебігом подій. Реалізм самого викладу подекуди руйнує образ ідеального князя-ченця. Лев убив Войшелка у сварці на бенкеті, коли всі князі розійшлися “со снѣма”, а Лев з Войшелком вирішили випити ще⁴⁷.

Загибель Войшелка Міндовговича на зустрічі у Володимирі між 18–23 квітня 1267 р.⁴⁸, судячи з літописної розповіді, все-таки була випадковою. Здається, що під час п'яної сутички воїн Лев, звиклий до важких доспіхів та ударів, мав незаперечні переваги над ченцем Войшелком, який виснажував себе постами. Удар важкого кулака галицького князя легко міг звалити з ніг Войшелка. Падаючи, останній міг невдало вдаритися головою об що-небудь і померти відразу. Лев Данилович приїхав на цю зустріч з явним наміром переконати Войшелка відмовитися від передачі литовського престолу Шварну Даниловичу. І волинський літописець прямо відзначив: Лев “...оуби Воишелка завистью вже башеть даль землю Литовською брату его Шварнуви...”⁴⁹. Але характерно, що навіть ворожий до Лева волинський літописець не наважився звинуватити його в наперед спланованому вбивстві: “...дьяволь же и сконѣ не хотя добра члѣвкому родоу и вложи во срѣѣ Лвови...”⁵⁰.

Войшелк не дав себе вмовити відступити від раніше прийнятого рішення. Ми ніколи не довідаємося деталей цієї трагедії. Схоже, що таке завершення переговорів стало несподіванкою не тільки для сучасників, а й самого Лева Даниловича. Вбивство кума не могло бути оправданим, хоча подібні випадки в ті часи не були поодинокими.

Загибель Войшелка позбавила Шварна підтримки значної частини литовської знаті і він програв протистояння Тройдену⁵¹. Василько Романович та його наступник Володимир Василькович, які разом зі Шварном не зуміли використати перспектив литовсько-волинської унії, виявилися втягнутими до довготривалої конфронтації з литовськими князями. За таких обставин логічним виглядає союз Лева Даниловича з князем Тройденом⁵². Тройден був сином Скірмонта і братом Тройната, старшим серед жемайтських князів. Можливо, Лев нав'язав з ним стосунки ще під час походу на підтримку Товтивіла у 1249 р. У легендарній частині литовських літописів збереглася епічна розповідь про сина Тройдена Римонта, який нібито вчився руської мови і прийняв християнство при дворі князя Лева у Львові⁵³. Аналіз паперу, на якому написано найдавніший з цих літописів (т. зв. літопис Археологічного товариства), та почерку дозволяють датувати пам'ятку кінцем XVI ст. У розповіді багато явних неточностей, зокрема Тройден не був одружений з мазовецькою княжною, навпаки, його донька Гаудемунда Софія вийшла за мазовецького князя Болеслава II Земовитовича. Однак

⁴⁷ Її ж. Дублі... – С. 16.

⁴⁸ Крайцєвич А. К. Войшалк (1264–1267). Інтелігент на троне (2008) // www.pawet.net/library/history/bel_history/kraucewicz/29/.

⁴⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 868.

⁵⁰ Там же.

⁵¹ Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. – Москва, 2005. – Т. 1. – С. 69.

⁵² Дубонис А. Борьба за литовский престол... – С. 139–141.

⁵³ Летописи Белорусско-Литовские // ПСРЛ. – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 94, 150, 198, 219.

повідомлення про Римонта добре вписується до контексту знаних політичних подій. У літописця не було жодних мотивів вигадувати побут сина литовського князя у Львові. Він, напевно, взяв матеріали із життя або традиції Римонта-Василя-Лавриша.

Після утвердження Тройдена на литовському престолі (1270) його війська також брали участь у походах Лева Даниловича на підтримку угорського короля⁵⁴. Зрозуміло, що інших інтересів у великого князя литовського в угорсько-чеському протистоянні бути не могло. Він виконував зобов'язання щодо Лева Даниловича. Союз Лева і Тройдена мотивували життєво важливі для обох сторін обставини й політичні інтереси⁵⁵. Союз раптово обірвався у 1275 р., коли в серці Європи за активної участі Лева Даниловича ще тутіше зав'язувався "австрійський вузол". Про причини розриву випадає тільки здогадуватися. Можливо, вони крилися у стосунках обох сторін з Тевтонським орденом, який продовжував боротьбу за Пруссію. Лев Данилович залишався союзником Ордену. Ще в 1259 р. королівна Софія Данилівна, рідна сестра Лева, вийшла заміж за графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга⁵⁶. Відтоді контакти з Орденем велися через його родину, представники якої перебували серед орденської еліти⁵⁷. Якби не потреба у тіснішому союзі з Тевтонським орденом, цей шлюб не мав би жодного політичного сенсу. Через контрольовані обома сторонами землі склалася можливість відновити давній Бурштинівий шлях з Балтики до Чорного моря, що також стало стимулюючим фактором. Він проходив Віслою, Західним Бугом та Дністром від Балтики до Чорного моря через Торунь, Володимир та Львів. Тісні контакти Лева Даниловича з Ногаєм впливали на чорноморсько-середземноморську торгівлю⁵⁸. Розвиткові цих зв'язків сприяли й німецькі колоністи, переселення яких стимулював Лев Данилович, намагаючись підняти міста після монгольського погрому. Цим шляхом йшов імпорту тканин, ремісничих виробів, сировини (насамперед сталевих заготовок – штаб, бо болотні та озерні руди з Центрально-Східної Європи непридатні для виробництва мечів, через що львівські мечники, наприклад, змушені були використовувати як заготовки навіть стару вибуду з ужитку зброєю⁵⁹) і самої зброї (судячи за зображеннями на печатках, археологічними знахідками та іншими матеріалами, у XIV ст. в

⁵⁴ Schlesisches Urkundenbuch. – Köln; Wien, 1988. – Т. 4 / Ed. W. Irgang. – Nr. 124–127.

⁵⁵ Дубонис А. Борьба за литовский престол... – С. 141.

⁵⁶ Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S. 345; Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana. – Roma, 1927. – Nr 35. – P. 49; Arhiv für sippenforschung. XVIII jahr. – Görlitz, 1941. – Nr. 6. – P. 19; Isenburg K. W. Stammtaffeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. – Marburg, 1953. – Т. 1. – Taf. 157; Dąbrowski D. Rodowód Romanowi-

czów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002. – S. 155–166; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 501.

⁵⁷ Масан О. Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 1. – С. 75.

⁵⁸ Войтович Л. Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 189–191.

⁵⁹ Голездренко О. Львівський цех мечників // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобиць, 2005. – Вип. 9. – С. 194–201.

галицько-волинських землях отримало поширення лицарське західноєвропейське захисне озброєння, арбалети та різні типи алебард⁶⁰). Львівські купці, які торгували через Нижнє Подунав'я з Візантією та балканськими землями, реекспортували також сукно з Фландрії⁶¹. Для міст Тевтонського ордену теж було важливим збувати на південь бурштин, привозячи взамін шовк, прянощі та інші багатства Сходу. Завдяки цій торгівлі Львів, на думку німецького історика Фрідріха Людге, вже на початку XIV ст. став одним з найважливіших торговельних міст тогочасної Європи⁶². Маєтки Ордену у Львові оцінювалися на 3200 пруських марок. Великий склад бурштину у Львові продано аж у 1400 р., коли ці землі вже перебували у межах Польщі. Тільки за рік від перепродажу на львівському ринку прибуток сягав близько 1000 пруських марок⁶³. Крім предметів східного та візантійського реекспорту, з галицько-волинських земель орденські й ганзейські купці вивозили традиційні товари руського експорту: хутра, віск, мед, сіль, хліб та заготовки з дерева⁶⁴.

Прямим свідченням про союз Лева Даниловича з Тевтонським орденом є згадка в грамоті галицько-волинського князя Болеслава Юрія Тройденевича до великого магістра Ордену Людгера фон Брауншвейга від 11 лютого 1334 р. "...ми та блаженної пам'яті наші найдорожчі попередники, а саме Роман, Данило, Лев... звикли укладати та скріплювати союз постійного, усякого можливого миру та згоди, що видно з документів цих же наших попередників, так і ваших, складених у справі осягнення і дотримання згаданих угод"⁶⁵. З цього тексту, автентичність якого не викликає сумнівів⁶⁶,

⁶⁰ Микитишин В. О. Обладунки та озброєння українського лицаря XIV–XV ст. // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 38–42; Її ж. Організація князівського війська у другій половині XIV – першій половині XV ст. // Актуальні проблеми державного управління. – Львів, 2001. – Вип. 5. – С. 295–298.

⁶¹ Копитко А. Д. З історії економічних зв'язків Північного Причорномор'я і Західної Волині з країнами Балтійського регіону (X–XIII ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 13–18; Його ж. Інфраструктура зовнішньоекономічних зв'язків Галицької та Волинської земель (XIII – перша половина XIV ст.) // Король Данило та його доба. – Львів, 2002. – С. 26–41.

⁶² Lüdge F. Strukturwandlungen im ost-deutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts. – München, 1964. – S. 16.

⁶³ Dollinger P. The German Hanza. – Lon-

don, 1970. – P. 231–232.

⁶⁴ Войтович Л. Торгівля, ремесло, рільництво // Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 87.

⁶⁵ "...nos et pi[i]e memo(r)aminis n(ost)ri pr(a)edecessores c(a)ri(ssi)mi, scilicet Romanus, Daniel, Leo, Geogrgius et Andreas... aut incolis, p(er)petu[a]e omnimodeq(ue) pasis et concordia[ae] unionem fac(er)e c(on)suevim(us) et f(ir)mavim(us), s(ecundu)m quod in eor(um)dem pr[a]edecessor(um) n(ost)ror(um) et litt(er)es n(ost)ris alias sup(er) dictate c(on)cordial habenta p(rae)fectis patet, evident(er)". Цит. за: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 178.

⁶⁶ Оригінал, який зберігався у Кенігсберзькому державному архіві (Staatsarchiv Königsberg), нині у Таємному державному архіві пруської спадщини у Берліні (CSPK, Berlin, 81, N 4). Опис оригіналу і бібліографію див.: Купчинський О. Акти та документи... – С. 176–178.

впливає, що князівська канцелярія зберігала відповідні домовленості з Орденом попередніх князів, починаючи від Романа Мстиславовича.

Але для Тройдена, який таємно підтримував пруссів та приймав у себе нобілів-емігрантів із завойованих Орденом земель, розгортання експансії Тевтонського ордену у Прибалтиці не могли не викликати тривоги. Для нього союз Ордену з королівством Русі був небезпечним.

На Великдень, 14 квітня 1275 р., Трид, воєвода великого литовського князя Тройдена, здобув Дорогичин, винищивши його жителів. Лев Данилович негайно відреагував на такий крок вчорашнього союзника. Він звернувся до золотоординського хана Менгу-Тимура. Внук Бату, який зайняв престіл після смерті бездітного Берке, не втручався до справ Правобережжя, де продовжував набирати сили Ногай⁶⁷. Лев Данилович, хоча був сюзереном королівства Русі, не приймав офіційно королівського титулу, щоб не дратувати монголів, і залишався васалом Ногая⁶⁸. Напевно, вдавшись до Ногая, князь отримав значну ординську допомогу на чолі з братом хана огланом Ягурчином (Угачі, Яукаджі). Хан також змусив приєднатися до походу брянського князя Романа Михайловича з сином Олегом та смоленського князя Гліба Ростиславовича. У ньому взяли участь і волинські князі Володимир Василькович та Мстислав Данилович. Дорогичин повернуто й зібрані для цього війська далі вторглися до Великого Князівства Литовського. Бачачи, що князі-союзники діють без ентузіазму, Лев Данилович здобув окольний град Новогрудка лише з татарами, продемонструвавши волинським князям свою зневагу⁶⁹. Все обурення двоюрідним братом Володимир Василькович переніс на сторінки літопису, редагуючи його текст⁷⁰.

Протистояння з Литвою затягнулося. Волинські князі не могли залишатися сторонніми спостерігачами. У 1276 р. Володимир Василькович мусив здійснити похід на Слонім, куди Тройден почав переселяти втікачів-пруссів, які зазнаючи поразок у війні з Тевтонським орденом, масово емігрували до Литви. Продовжуючи цю боротьбу, Лев Данилович дедалі більше спирався на ординські сили. У 1277 р. Ногай прислав допомогу проти литовців і з ординцями виступили знову Володимир Василькович, Мстислав Данилович та Юрій Львович⁷¹, якому батько передав Холмське й Белзьке князівства. Обидва волинські князі змушені були вирушити з ординським улусбеком. Тому сам похід у цьому оповіданні відредагованого при дворі Володимира Васильковича літопису видано за ініціативу Ногая, що раптом “захотів пройти” литовськими лісами. Однак цілком зрозуміло: насправді продовжувалася конфронтація Лева Даниловича з Тройденом. Війна проти Литви була жорстокою. Чорна Русь так і залишилася за Литвою. Волинські князі в цій війні не виявляли жодної активності, незважаючи на те, що Тройден

⁶⁷ Новгородская четвертая летопись // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1901. – Т. 4. – С. 54.

⁶⁸ Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII столітті // Наукові зошити Історичного факультету Львівського національного

університету імені Івана Франка. – Львів, 2010. – Вип. 11. – С. 151–170.

⁶⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 872–873.

⁷⁰ Там же. – Стб. 873.

⁷¹ Там же. – Стб. 876–878.

був їх давнім ворогом. У боротьбі з ними загинули брати Тройдена Борза, Лесій, Свелкеній⁷² та Серпутій⁷³. Литовська війна продемонструвала всі протиріччя всередині династії Романовичів. Почав складатися союз Володимира Васильковича з Мстиславом Даниловичем проти Лева Даниловича. Очевидно, саме загроза такої конфронтації і змусила Лева Даниловича надати синові Юрію Холмське і Белзьке князівства, а також посадити в Слонімі князя Василька Романовича⁷⁴, сина Романа Даниловича⁷⁵. Уперше цей князь згаданий у трактаті Стефана V з Пшемислом II Оттокарором від 14 липня 1271 р. Тоді він ще не мав жодного уділу. Слонім був волостю, яка колись належала його дідові Глібу. Його мати Олена Глібівна, вдова Романа Даниловича, очевидно, перебувала як черниця в одному з волинських монастирів⁷⁶. Утворення Слонімського князівства було на часі після відвоювання цієї території у 1277 р. Судячи з наступних подій, Василько Романович залишався безпосереднім васалом Лева Даниловича, виконуючи його розпорядження.

Однак можна стверджувати, що Лева Даниловичу таки вдалося відновити союзні стосунки з Тройденом (або вже з його сином Пукувером, оскільки смерть Тройдена можна віднести до часу між 1282 та 1289 рр.⁷⁷). Бо в ході довготривалої війни Льва Даниловича з краківським князем Лешком Чорним⁷⁸, коли в лютому 1285 р. мазовецький князь Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева, Лев Данилович з'єднався з дружиною слонімського князя Василька Романовича і вторгся до земель плоцького князя, дійшовши до Вишгорода. Невдовзі він залучив і литовські війська, які спустошили Люблінщину⁷⁹. На противагу волинським князям, які опиралися його зверхності, Лев Данилович намагався постійно знайти порозуміння з литовськими князями. Усі ці заходи в другій частині Галицько-Волинського літопису опущені, а характеристика Тройдена свідомо спотворена, почасти через те, що він довгий час був надійним союзником Лева Даниловича. На загал, литовська політика Лева Даниловича відзначалася властивим йому прагматизмом і була успішною.

Для початку XIV ст. через брак джерел немає змоги відтворити картину стосунків між обома краями. Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава⁸⁰ (крім білорусько-литовських літописів, князь під таким не характерним для Рюриковичів іменем записаний у переліку “ктиторів і опікунів монастиря Печерського” Афанасія Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – у Любецькому пом'янику; подібні потрійні

⁷² Там же. – Стб. 869, 871.

⁷³ Там же. – Стб. 869, 874.

⁷⁴ Там же. – Стб. 882–887.

⁷⁵ Див.: *Баумгартен Н.* Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // *Летопись Историко-Родословного общества в Москве.* – 1909. – Вып. 1(17). – С. 34–37; *Войтович Л.* Княжа доба... – С. 509.

⁷⁶ Вона згадана як черниця серед тих, хто у Володимирі оплакував померлого наприкінці 1288 р. князя Володимира

Васильковича: *Ипатьевская летопись.* – Стб. 918.

⁷⁷ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 869, 871, 878, 882, 933.

⁷⁸ *Włodarski B.* Polska i Ruś. 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S. 202–205.

⁷⁹ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 888–889.

⁸⁰ *Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // *Записки НТШ.* – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 182–188.

збіги просто виключені⁸¹), можна не сумніватися в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на річці Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1323 р.⁸² Взимку 1323 р. під Берестям стояло литовське військо⁸³. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського князя з київським. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який, посадивши свого васала в Києві, отримав могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом доньки Лева Юрійовича з Любартом Дмитром Гедиміновичем. Доньку Лева Юрійовича звали Агрипиною. Хресне ім'я княгині надійно засвідчує пом'яник князя Федора Любартовича⁸⁴. Бартоломей Зіморевич (1597–1680) назвав її Євфимією, що, мабуть, є помилкою (так звали дружину князя Болеслава Юрія). Ян Яблонівський (а за ним Теодор Нарбут і Микола Карамзін) записав княгиню Бушею. Отже, вона могла мати ім'я Богуслава, оскільки її мати видається вірогідною сестрою глоговських князів Генріха II та Яна, претензії яких на спадщину Романовичів пізніше визнав папа⁸⁵ (хоча останнє, правда, залишається доволі дискусійним). Микола Андрусак пропонував вважати дружину Любарта внучкою степанського князя Володимира Івановича або донькою острозького князя Данила Васильковича⁸⁶. Це доводив також Єронім Граля, вважаючи, що саме на честь тестя Любарт прийняв хресне ім'я⁸⁷. З певними застереженнями цю версію визнавав Ян Тенговський, зазначивши, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів, ніж Болеслав Тройденівич⁸⁸, що, звичайно, не можна прийняти.

Загибель Андрія та Лева Юрійовичів перед 21 травня 1323 р., коли польський король Владислав Локеток сповістив про неї папу Іоана ХХІІІ, водночас прохаючи оголосити хрестовий похід проти ординців, щоб запобігти окупації земель Романовичів⁸⁹, організували ординці, або князі впали безпосередньо на війні з останніми⁹⁰. Причиною цього могло бути

⁸¹ *Войтович Л.* Княжа доба... – С. 415.

⁸² *Його ж.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 129.

⁸³ *Шабульдо Ф. М.* Землі Юго-Западної Русі в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987. – С. 26–27.

⁸⁴ *Мицько І.* Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // *Лавра*. – 1998. – № 2. – С. 51–53.

⁸⁵ *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 100.

⁸⁶ *Андрусак М.* Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен,

1948. – Т. 5. – С. 4.

⁸⁷ *Grala H.* Chresne imię Szwarana Daniłowicza. Ze studiów dyplomatyką południowo-ruską XIII i XIV w. // *Słowińszczyzna i dzieje powszechnie*. – Warszawa, 1985. – S. 201, 204–208.

⁸⁸ *Tegowski J.* Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza, Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // *Genealogia*. – 1995. – Т. 6. – S. 17–26.

⁸⁹ *Monumenta Poloniae Vaticana*. – Kraków, 1913. – Т. 1. – S. 83.

⁹⁰ *Paszkiwicz H.* Połityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1925. – S. 7–11; *Długopolski E.* Władysław Łokietek na tle swoich czasów. – Wrocław, 1951. – S. 22; *Шабульдо Ф. М.* Землі Юго-Западної Русі... – С. 22; *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za

і волинсько-литовське зближення після довгої конфронтації, яке Орду не влаштувало. Повністю розв'язати цю загадку навряд чи можливо. Смерть князів заскочила зненацька і оточення юного Любарта. Про його спробу успадкувати престіл Романовичів свідчить грамота від 8 грудня 1322 р., де він титулується як “луцький і володимирський князь” (навколо автентичності документа, знаного винятково за підтвердженням 1492 р., триває полеміка, однак навіть прихильники версії про фальсифікат вважають, що його поява могла бути близькою у часі від вказаної дати і принаймні перша частина грамоти списана з автентичної⁹¹; стосовно помилки датування документа, що “тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук”⁹², то 8 грудня сьомого індікту припадало на 1324 р. і сплутати 6830 р. з 6832 р. могли легко при переписуванні у 1492 р.⁹³). Литва спізнилася підтримати претензії Любарта, хоча восени 1323 р. її військо виступило на Волинь і зимувало біля Берестя⁹⁴. Складні переговори між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів) з одного боку та Литвою – з іншого за участі хана Узбека⁹⁵ і згодою місцевого боярства⁹⁶ привели до влади внука короля Юрія – Болеслава Юрія Тройденевича.

Остаточо польсько-литовське порозуміння скріпив шлюб доньки Гедиміна Альдони Анни з сином і спадкоємцем Владислава Локетка – Казимиром (16 жовтня 1325 р.). Але охрестилася донька Гедиміна ще 30 квітня 1325 р., отже домовленості досягли раніше⁹⁷. Перша грамота Болеслава Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., схоже восени⁹⁸, текст вказує на початок правління⁹⁹. Появі Болеслава Юрія передував, очевидно, ряд домовленостей. За однією з них до Любарта Гедиміновича переходила східна частина Волині з Болоховим, де він мав свою столицю, відновивши місто як Любартів (Любар)¹⁰⁰.

Kazimierza Wielkiego // Ewropa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. – Toruń, 1997. – S. 113.

⁹¹ Купчинський О. Акти та документи... – С. 384, 683–697.

⁹² Щербаківський Д. М. Фондушевая запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Киев, 1905. – Кн. 18, вып. 3–4. – С. 66–67 Докладніше див.: Wojtowycz L. Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim. – Bydgoszcz, 2011. – S. 47–66.

⁹³ Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5

ПРОСФОНИМА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – С. 154.

⁹⁴ Летописи Белорусско-Литовские. – С. 95.

⁹⁵ Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1872. – Т. 2. – S. 623.

⁹⁶ Ibidem. – S. 629.

⁹⁷ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси... – С. 33–34.

⁹⁸ Кунік А. А. Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 117.

⁹⁹ Купчинський О. Акти та документи... – С. 189–190.

¹⁰⁰ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси... – С. 34, 159; Войтович Л. Етапи політичної історії... – С. 157.

Існує версія, що результатом порозуміння Польщі та Литви 1325 р. стало приєднання до Литви Берестейської землі й Підляшшя. Така угода ніби викликала невдоволення Мазовії, що зблизило її з Тевтонським орденом і спричинило військові дії у Куявії 1326 р.¹⁰¹ Але пізніші події дають змогу ствердити, що до поділу волинських земель тоді ще не дійшло. З листа комтура Ордену від 14 жовтня 1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжував утримувати волинський гарнізон, а його воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродно¹⁰². Невдовзі, 1331 р., відновлений волинсько-литовський союз скріпив шлюб Болеслава Юрія з Офкою Євфимією Гедимінівною, сестрою Любарта Дмитра¹⁰³. За угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині¹⁰⁴.

Після смерті Болеслава Юрія Тройденовича навесні 1340 р. волинські еліти визнали спадкоємцем Дмитра Любарта Гедиміновича. Прийняло його й галицьке боярство, домігшись при цьому певних умов: їх лідер Дмитро Детько в ранзі “старости руської землі” очолив правління галицької частини королівства Русі. Доказом підпорядкування королівства Любарту Дмитру є, зокрема, напис на дзвоні з львівського собору святого Юра про те, що він відлитий 1341 р. при князі Дмитрі¹⁰⁵. За свідченням джерела XVIII ст., заснованого, очевидно, на якомусь автентичному переказі з епохи, дзвін справлено до відбудованої (збудованої заново?) тоді ротонди святого Юра¹⁰⁶. Дмитро Детько разом з князем Данилом Острозьким зустрічав у 1340 р. ординські війська, що допомогли відбити польську інтервенцію¹⁰⁷. Те, що Любарт Гедимінович так легко опанував Волинську та Галицьку землі у 1340 р., свідчить на користь версії про його визнання спадкоємцем ще за життя Болеслава Юрія¹⁰⁸.

До самої смерті 4 серпня 1383 р. (дату зберіг запис Івана, священника церкви святої Катерини, на переписаному в річницю смерті великого князя Любарта Дмитра Гедиміновича Луцькому Псалтирі (Флоренція, Бібліотека Лауренціана)¹⁰⁹ Любарт Дмитро Гедимінович не тільки зберіг під

¹⁰¹ *Zajaczkowski S.* Przymierze polsko-litewskie 1325 r. // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1934. – R. 40, zesz. 4. – S. 604, 606.

¹⁰² *Paszkiwicz H.* Jagiełłonowie a Moskwa. – Warszawa, 1933. – S. 272–273.

¹⁰³ *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар галицько-волинської держави: з нагоди 600-річчя його смерті // *Минуле і сучасне.* – Краків, 1941. – Ч. 7. – С. 23–30.

¹⁰⁴ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археологической комиссией. – Санкт-Петербург, 1846. – Т. 1. – № 1. – С. 1.

¹⁰⁵ *Войтович Л.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // *Історія Львова.* – С. 60.

¹⁰⁶ *Дуба Ю.* Невикористані писемні свідчення про початки церкви св. Юра у Львові // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство.* – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151–158.

¹⁰⁷ *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. – Львів, 1863. – С. 158–159. Про різночитання в джерелах “Daniele Ostrogio” і “de Ostrov” див.: *Войтович Л.* Удільні князівства... – С. 126.

¹⁰⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 127.

¹⁰⁹ *Столярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. – Москва, 2000. – № 347. – С. 349.

своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), а й в умовах боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відстояти і Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). Були періоди, коли польсько-угорські війська займали навіть Володимир та Луцьк. За таких умов князь Любарт Дмитро мусив звертатися за допомогою до Литви, яка була його єдиним природним союзником. Але, послідовно борючись за відновлення Галицько-Волинської держави, Любарт Дмитро не міг просто стати литовським васалом. Через це і Литва офіційно не воювала з Польщею та Угорщиною. Старші брати Любарта – Кейстут та Євнут Гедиміновичі отримали від нього відповідно Берестейське і Дорогичинське князівства, що давало їм підстави на участь у цій війні. Також молодшим Гедиміновичам надано дрібні уділи на Волині, зокрема Юрієві Наримунтовичу спершу Крем'янець (бл. 1350 – до 1352), а потім Белз (1352–1377, 1383–1387), його братові Семену – Белз (1350–1352), Олександрові Корятівичу – Теребовлю (бл. 1341 – бл. 1380), його братові Дмитру – Боброк (після 1352–1366?)¹¹⁰.

До смерті Любарта Дмитра, який титулувався великим князем, Волинь залишалася незалежною державою¹¹¹, хоча її тісне зближення з Литвою та поява ряду удільних князівств, престולי яких займали Гедиміновичі, привела до інкорпорації до складу великого князівства. Уже наступний великий князь волинський Федір Любартович (1384–1390) став литовським васалом. У серпні 1384 р. великий князь литовський Ягайло Ольгердович повернув Вітовтові Кейстутовичу волинські володіння його батька (Волковиськ, Мельник, Сурож, Берестя, Дорогичин і Кам'янець). Отже, Федір Любартович тоді не розпоряджався цими землями. Після Кревської унії (1385) для Литви відпала необхідність в існуванні навіть формально незалежної Волині. Галицька частина королівства Русі була включена до складу Польщі у 1387 р., ще зберігаючи автономний статус. Разом з нею увійшло й Холмське князівство. Белзьке князівство отримав колишній суперник Ягайла Ольгердовича – мазовецький князь Земовит Земовитович (1388–1426). Відтоді Холмське і Белзьке князівства відпали від Волині. Перше з них у 1434 р. увійшло до Руського воєводства, а другим мазовецька династія володіла до її вигаснення у 1462 р., після чого його також анексувала Польща. Для волинського боярства та міської верхівки інкорпорація до Великого Князівства Литовського була природною: Гедиміновичі не зачіпали релігії, традицій, системи управління, землеволодіння і мови, а прилучення до сформованого розгалуженого ринку сприяло економічному розвитку. Загал населення навіть не зауважив перемін. Тому коли Ягайло Ольгердович у 1388 р. передав Вітовтові Луцьк¹¹², який від часів Любарта став столицею Волині, а в 1392 р. запропонував Федору Любартовичу замінити Волинь на Сіверську землю, останній вже не зміг організувати ніякого опору¹¹³.

¹¹⁰ *Войтович Л.* Удільні князівства... – С. 107–110; *Його ж.* Етапи політичної історії... – С. 158–161.

¹¹¹ *Грушевський М.* Історія... – Львів,

1905. – Т. 5. – С. 8–9.

¹¹² *Шабульдо Ф. М.* Землі Юго-Западної Русі... – С. 99.

¹¹³ *Войтович Л.* Етапи політичної історії... – С. 161–162.

Діяльний та енергійний Вітовт Кейстутович користувався на Волині загальною підтримкою місцевої еліти. Ще від часів Любарта Дмитра сюди почали емігрувати противники польсько-угорського панування з галицької частини королівства Русі. Спираючись на цю еліту, використовуючи багаті ресурси землі, Вітовт Кейстутович поступово домігся відновлення великого князівства і зайняв його престіл. Розширення литовського впливу до берегів Чорного моря і далеко на схід, безперечно, також сприяло економічному піднесенню цих земель. Не випадково саме Луцьк Вітовт Кейстутович обрав для своєї коронації у 1429 р.¹¹⁴ За часів його правління на Волині зберігали власні дрібні удільні князівства як Рюриковичі (Острозькі), так і Гедиміновичі (Любартовичі й Наримунтовичі). Більшість з їх правителів взяли участь у нещасливій битві на Ворсклі 12 серпня 1399 р., де полягли, зокрема, князі Михайло та Дмитро Даниловичі Острозькі й Іван Юрійович Белзький¹¹⁵.

Останнє політичне піднесення Волині пов'язане з діяльністю князя Свидригайла Лева Болеслава Ольгердовича (1430–1452). Його особистість ще не отримала належної оцінки. Польська історіографія породила міф, пануючий у літературі й досі, ніби легітимний великий князь Литви, чие обрання на престіл у 1430 р. визнали всі, “повстав” проти узурпатора, висуненого польською стороною у 1432 р., – Зигмунта Кейстутовича. Свидригайло Ольгердович послідовно боровся за розрив польсько-литовської унії і відновлення окремого Великого Князівства Литовського. Наступні унії та збереження окремого статусу Литви до кінця XVIII ст. значною мірою було наслідком цих зусиль. Щоби привернути на свою сторону князівську верству (як Рюриковичів так і Гедиміновичів, як католиків так і православних), Свидригайло відновлював удільні князівства, які ліквідував Вітовт. Через це вся місцева еліта була на його стороні. Після страшних поразок, втративши до 1435 р. майже всі володіння, він зумів закріпитися на Волині в Луцьку, де залишався фактично незалежним володарем до самої смерті (1431–1439, 1440–1452), зберігаючи титул великого князя литовського. Саме завдяки його діяльності після 1440 р. відновлено й Київське князівство, яке пережило в середині XV ст. короткочасний розквіт¹¹⁶.

У ході боротьби проти Польщі та Зигмунта Кейстутовича на Волинь до Свидригайла емігрували литовські, білоруські та українські князі й магнати, які втратили володіння в інших землях. Свидригайло Ольгердович надав їм нові маєтності, перетворивши Волинь на складну мозаїку дрібних удільних князівств, володарі яких намагалися піднести і облаштувати свої малі столиці. Рюриковичі – князі Острозькі зберегли власний уділ, з якого молодша гілка близько 1450 р. виділила Заславське князівство. Нащадки

¹¹⁴ *Летописи Белорусско-Литовские.* – С. 58–59.

¹¹⁵ Там же. – С. 46, 73.

¹¹⁶ *Stadnicki K. Synowie Gedymina.* – Lwów, 1881. – С. 305–366; *Коцебу А. Ф. Свидригайло, великий князь литовский.* – Санкт-Петербург, 1835; *Войтович Л. Удільні князівства...* – С. 141–152; *Його ж.*

Етапи політичної історії... – С. 162–168; *Його ж. Князівські династії...* – С. 7, 12, 24, 35, 38–40, 103, 139–142, 161, 188, 196–197, 202, 231, 280, 299–303, 311–312, 318, 322, 325, 328–340, 344, 348–349, 358–362, 425–426, 440–441, 447–451, 458, 464, 469, 471, 475–478, 486–497, 501, 504, 509–510, 515.

Федора Любартовича – князі Сангушки утримали Кошерське (Каширське), Ковельське і Ратненське князівства. Нащадки Федора Ольгердовича – Кобринське князівство; Костянтина Ольгердовича – Чорторийське і Клеванське князівства; Корибута Дмитра Ольгердовича – Несвіцьке (Несвіч поблизу Луцька), Збаразьке, Вишневецьке, Вороніцьке, Порицьке і Тристенське князівства; Наримунтовичі – Ружинське і Корецьке князівства; Корятовичі – Ольшанське і Буремльське. Князі Козеки не встановленого походження також отримали від Свидригайла володіння на Волині (1445)¹¹⁷.

Після смерті Свидригайла Ольгердовича інкорпорована до складу Великого Князівства Литовського Волинська земля одержала від Казимира Ягеллончика окремих привілеїв (1452), який підтвердили Олександр Казимирович (1501) та Сигізмунд Старий (1509)¹¹⁸. Він зберігав без змін існуючі стосунки. Управляли цими територіями поперемінно князі Острозькі та Сангушки як старости луцькі, маршалки Волинської землі та намісники брацлавські. Великокняжий уряд, практично не втручаючись у внутрішні справи, постійно намагався ліквідувати статус удільних князівств. Уже Віленським привілеєм 1447 р. великий князь Казимир Ягеллончик зрівнював “княжат” з рештою шляхти¹¹⁹. Але вдалося це значно пізніше. За Віленським привілеєм 1492 р. великий князь Олександр Казимирович залишив за собою дипломатичні зносини з іноземними державами, надання і зміщення з урядів та земельні надання¹²⁰. Фактично це означало ліквідацію удільних князівств і зрівняння їх з приватними володіннями шляхти. І хоча потужніші з князів (Острозькі, Сангушки, Корецькі, Чорторийські і Вишневецькі) зберегли окреме військо, васалів-клієнтелу і надалі трималися як окремі володарі, а великокнязівський уряд, при якому вони займали значні посади (особливо Острозькі та Сангушки), не втручався у справи підлеглих їм територій, волинські землі стали відрізнятися від сусідніх литовських хіба що присутністю великої кількості князівських родин і наявністю їх замків та дворів. Після Люблінської унії 1569 р. ніщо вже не заважало утворити на цих землях Волинське і Брацлавське воєводства.

Львівський національний університет імені Івана Франка

¹¹⁷ *Войтович Л.* Удільні князівства... – С. 122–132, 152–164; *Його ж.* Етапи політичної історії... – С. 167–168.

¹¹⁸ Акты... – С. 33–36, 64–66, 207–211.

¹¹⁹ Там же. – С. 73–77.

¹²⁰ Zbiór praw Litewskich od r. 1389 do r. 1529 / Przez A. F. Działońskiego. – Poznań, 1841. – S. 58–66.

